

ЗЕМЉА ПАВЛОВИЋА У СВЈЕТЛУ ТУРСКИХ ИЗВОРА

Међу изворима који се односе на историју *Земље Павловића* најбројнији су, најразноврснији и подацима најбогатији они османско-турске провенијенције. Својим највећим дијелом потичу од званичних органа и установа турске управне, судске и војне власти - локалне, провинцијске и централне. Различитих су врста, садржаја, карактера и значаја. Узети у цјелини, они својим подацима покривају прошлост Земље Павловића од средине XV до почетка XIX вијека, па су за проучавање вишевијековне историје тог простора од прворазредне вриједности и значаја.

Гледано са становишта наше теме, као и са становишта могућности темељитијих научних истраживања у области историјске географије, демографије, друштва, привреде, културе и цијелог историјског комплекса, везаног за Земљу Павловића, прво мјесто међу изворима поменуте провенијенције припада турским катастарским и пореским књигама. У тим књигама пописане су све врсте насељених и ненасељених мјеста, сва или готово сва домаћинства, сви извори прихода, све врсте производа и пореских обавеза произвођача, све врсте војно-ленских и других земљишних посједа, сви значајнији сакрални, културни и привредни објекти и др. Те књиге представљају практично неисцрпну ризницу разноврсних података за ономастичка истраживања, посебно за истраживања у области топонимије и антропонимије. Грађа коју оне садрже најпотпуније одражава наслеђе из времена владавине Павловића, однос освајача према том наслеђу и оно што он доноси, стварање нове композиције односа, као и даље токове и промјене у свим сферама живота, развитка и дјелатности

људи. Она даје могућност да се свестрано проучи и цјеловито сагледа питање континуитета и дисконтинуитета у историји простора о којима је ријеч.

Ово наше кратко саопштење засновано је на сазнањима из турских пописа Земље Павловића, садржаних у опширним и сумарним дефтерима Босанског санџака, из 1468/69, 1485, 1489, 1516, 1528-30, 1540/41, 1549, 1563, 1604, 1623, посебних каснијих пописа Рогатичког и Вишеградског кадилука, као и на сазнањима из других врста турских дефтера (*Cizye Defteri*, *Ağnam Defteri*, *Mühimme Defteri*, *Ahkâm-u-Şikâyet Defteri*, *Maliye Defteri*, *Ruz-Namçe Defteri*, *Der Dest Defteri* и др.) и одговарајуће литературе.

С називом Земља Павловића Турци су се сусрели и употребљавали га још за живота и владавине те крупне босанске феудалне властеле. Задржали су га у званичној употреби и послије успостављања своје власти, што је било у складу с њиховом праксом кад је ријеч и о називима области других значајнијих средњовјековних балканских феудалних господара. Називи у турским документима *Pavli Ili* (Земља Павловића) и *Vilijat Pavlu* (Област Павловића) су дословни преводи српских назива на турски језик. У *Попису босанских сѣахија из 1711. године*, који је објавио В. Скорић, јавља се још и назив *Нахија Павловића* као ознака за цијелу област.

Наведени називи не обухватају све средњовјековне посједе породице Павловића. Они у Приморју и дијеловима Херцеговине се уопште не спомињу. Земљу Павловића, као посебну турску управно-територијалну и војно-организациону цјелину, чинили су само матични посједи те породице, па и они у нешто суженом обиму. Њихову жупу Врхбосну, с градом Ходидједом, Турци су коначно запосјели 1448. године и од ње формирали *Вилајет Ходидјед*, преименован потом у *Вилајет Сарај-Оваси*, остављајући Павловићима неко вријеме, уз закуп, само жупу Тилаву.

Извори показују да је ширење турске власти у Земљи Павловића трајало дуже времена и да је оно, као и другдје, остваривано уходаним путевима и опробаним методама. Турци су рано овладали главном саобраћајницом, која их је водила с истока право у срце Босне, Врхбосну. У дијелу те Павловића жупе, Тилави, успостављен је систем двовлашћа, које

ће се задржати све до пада Босне 1463. године. Тада је на цијелом простору матичне области Павловића заведена пуна турска власт.

У вријеме похода Мехмеда II Освајача против Босне, на удару су се нашле прво области Павловића и Ковачевића. Становништво обију тих области тешко је страдало. У турском попису из 1468/69. године регистрована су у три нахије Земље Павловића 43 опустјела села, само на Гласинцу њих 16. У сусједној области Ковачевића једна цијела нахија са 47 села остала је без становништва. Тешко су тада депопулисани и други крајеви у Босни и Херцеговини који су се нашли на удару војске Мехмеда II Освајача. Та непосредна посљедица ратних дејстава временом је ублажена насељавањем опустошених села новим становништвом.

Код завођења свог управног и друштвеног уређења османско-турска власт се веома флексибилно односила према затеченом наслеђу. У свој административни систем та је власт укључила Земљу Павловића као посебну област. Прихватила је и њену стару жупску подјелу и на њој изградила своју нахијску организацију. Под именима старих жупа Вишеграда, Добруна, Хртара, Бродара, Праче, Борча, Студене, Волујака, Гласинца, Олова и других, јављају се и тамошње турске нахије, од којих неке, уз задржавање старих, добивају и сасвим нове или нешто измијењене старе називе. Тако се за нахију Прача употребљава још и назив *Čataldža*, а за Борач или Рогатицу - *Čelebi-Pazar*, док се Олово у турским изворима редовно јавља као *Оловци*. Поред поменутих, у првом попису јављају се и двије мање нахије: *Мокро* и *Voğazi Yurtu* (= Пале). У пописима из каснијег времена оне се више не спомињу.

У освојену Земљу Павловића Турци су увели и своју судску организацију. У почетку, цијела та област претворена је у један кадилук, а сједиште *кадије Области Павловића* било је у Вишеграду. Касније, у вези с исламизацијом, повећавањем броја муслимана и обима судских послова, оснивају се и нови кадилуци, са сједиштима у Рогатици и Олову (са Кладњем). Занимљиво је напоменути да се код степеновања кадилука на Балкану, за све оне који су припадали осмом разреду наглашава да имају „ранг Челеби-Пазара”, што

говори о мјесту, угледу и значају рогатичког кадилука у систему османско-турске судске организације.

Земља Павловића је све до XIX вијека представљала и посебну војно-управну област, о чему говоре чести подаци у изворима о *сераскеру области Павловића, черибаши области Павловића* и сл.

Став османске власти према наслеђу долазио је највише до изражаја у односу према затеченој друштвеној организацији и законима, уредбама и обичајима на којима је она почивала. Полазећи од устаљеног начела да „старо остаје онакво какво јесте”, у затечену друштвену структуру та власт није дирала. Изузетак је представљао њен поступак према врховима старе феудалне класе, који су уклањани свуда, па и у Земљи Павловића. Друштво је иначе и под Османлијама имало класно-сталешки карактер. Било је подијељено на *аскер* - војну класу, и *рају* - класу радног становништва. Обе те класе састојале су се из различитих социјалних слојева и група чији је положај регулисан општим и појединачним законима, законским прописима и обичајима. У тој правној регулативи значајно мјесто имали су наши стари закони и законски прописи. Турци су те законе и прописе, уколико нису били у колизији са шеријатом, обично остављали на снази у неизмијењеном, рјеђе у дјелимично измијењеном облику. У пописима Земље Павловића одражени су и сложеност наслеђене друштвене структуре и старе законске одредбе којима је та структура правно регулисана. Поменућемо овдје *Закон о власима Земље Павловића*, неке одредбе о војнуцима, рударима и другим социјалним групама. У законима се често помиње и *сџари обичај* (*adet-i kadim*) као важећа правна норма.

Турским запосједањем, Земља Павловића, као и друге освојене земље, проглашена је својином османско-турске државе, па је и на њој право врховне својине припадало султану. С тим у вези је и завођење османско-турског аграрног уређења на том простору. Земља је подијељена на војно-ленске посједе (тимаре, зеамете и хасове) и уступљена спахијама, с правом на одређену ренту од подређених сељака, првенствено натуралну. Своје посједе у тој области имали су турски функционери различитог ранга, од ситног спахије до самог

султана. Турски пописи Земље Павловића пуни су података о тим посједима, врстама и износу прихода с њих, њиховим уживаоцима, раји и уопште о односима какви су на тим посједима владали.

Поред војно-ленских посједа у тимарском систему, постојале су у Земљи Павловића и друге врсте добара и својине над њима, као што су посједи у приватном власништву (*mulk*), вакуфска, црквена и друга добра, о чему такође говоре подаци из турских докумената.

Важно мјесто у турском тимарском систему на простору Земље Павловића заузима појава баштине, наслијеђене из претходног времена. Тај облик земљишног власништва веома је распрострањен у оквиру готово свих тимара, зеамета и хасова. Ријеч је, разумије се, о потчињеној сељачкој баштини. Преузимањем установе баштине преузета је и за њу везана правна регулатива, нарочито она о њеном наслеђивању и преношењу одговарајућих баштинских права и обавеза на нова лица. Података о томе у пописима области Павловића има на претек. Нарочито је занимљива појава, у ствари процес прелажења баштина из руку хришћана у руке муслимана, који у вези с масовном исламизацијом поприма такође масовне размјере. Радило се често о нормалном преласку и преносу баштине из руку оца хришћанина у руке сина муслимана или оца муслимана у руке сина хришћанина, а још чешће о преносу баштине с лица на лице без икаквог сродства. Има много примјера узурпирања, па и простог отимања туђих баштина.

Поред баштина, унутар тимара, зеамета и хасова јављају се чифлуци, чији је број у сталном порасту, бројна селишта (мезре), хаса њиве, ливаде, воћњаци и виногради. Занимљиви су и подаци о вакуфским, црквеним, манастирским и другим посједима. У пописима су изражене промјене у сфери земљишног власништва у цијелој области Павловића. Оне су у складу са свим оним што се у том погледу одвијало и на другим ближим и даљим просторима.

Турске пописне књиге обилују разноврсним подацима о насељима и становништву. Њима су обухваћене све врсте насеља и све или готово све категорије становништва. Грађа те врсте показује да је Земља Павловића имала развијену

мрежу насеља коју је чинило неколико мањих градова и бројна, углавном мања села. У прву групу спадали су Добрун, Вишеград, Борач, Олово, Хртар, Бродар, Рогатица, Прача, Гласинац и Кнежина. Увијек се у почетку радило о мањим или већим и значајнијим трговима, понекад рударским насељима, дијелом о утврђењима и њиховим подграђима. У пописима и другим документима та насеља су категорисана као *базар*, *кала* и *варош* с махалама. У свом даљем развоју већина њих добила је статус *касабе*. Неки од тих градова, Гласинац и Кнежина, на примјер, настали су првенствено из безбједносних разлога, на иницијативу локалне и по налогу централне власти. Настанак и развој Рогатице, као новог средишта највеће и најзначајније нахије у Земљи Павловића, веома је занимљив. Њен оснивач био је Мехмед-бег, син Иса-бега Исхаковића, оснивача Сарајева. Тај Мехмед-бег, *Павловића Земљи господар*, оснивач вакуфа и утемељивач више значајних објеката у Рогатици, познат је као Мехмед Челебија, па је по њему то мјесто добило још и назив Челеби-Пазар. За даљи развој неких од поменутих градова важна је и чињеница да су они постали центри судске власти - кадилука. То су, као што је раније речено, Вишеград, Рогатица и Олово са Кладњем. О Врхбосни, потоњем Сарајеву, ми овдје не говоримо из простог разлога што је то мјесто већ у вријеме освајања сасвим издвојено из Земље Павловића и постало сједиште посебног вилајета.

Градови о којима је ријеч прерастали су доста брзо у изразито муслиманска насеља, с објектима и установама исламско-оријенталне културе и цивилизације. Олово је чинило изузетак. Ово мјесто с већим бројем католичких махала, црква и свештенством, имало је изразиту хришћанску већину. И градови као што су Добрун, Вишеград и Рогатица имали су своје вароши и махале с православним Србима, манастирима или црквама и свештенством (калуђерима и поповима).

Градови Добрун, Вишеград и Борач јављају се и као турска војна упоришта. Имали су своја утврђења и сталну посаду, са диздаром, ђехајом и имамом. Чланови посада, које су чинили домаћи људи и странци, уживали су тимаре с приходима од села и дијелова села у нахијама Добрун, Вишеград

и Борач, али и у неким другим нахијама области Павловића. Раније се мислило да су Турци Борач разорили одмах по заузимању и да њихове посаде у том граду никада није ни било. Подаци пописа из 1468/69. говоре сасвим супротно. Те године су посаду Борча чинили диздар Доган, ђехаја Фирус, имам мевлана Хисам (?) и још двадесетак других људи. На чланове те посаде уписано је четрнаест тимара са 59 села, двије мезре, са 671 сеоским домаћинством, 153 пунољетна неожењена мушкарца (*mucerred*) и двије удовице. Укупан годишњи приход од свих тих 14 тимара износио је 45.018 акчи, од чега су 5.494 акче отпадале на тимар диздара тврђаве. У попису из 1485. Борач се, међутим, помиње као напуштена и срушена (*harap*) тврђава. Што се тиче тврђава Добрун и Вишеград, оне су без прекида, све до XIX вијека, имале своју војну посаду.

Градске војне посаде у Земљи Павловића биле су малобројне, обично по двадесетак људи. Такав је случај и са тврђавама у сусједству: Ђурђевцу - у Земљи Ковачевића, и Ходидједу, код Сарајева. У служби свих наведених утврђења било је мајстора разних струка. Чинили су их хришћани Срби из околних села. За своју службу уживали су пореске и неке друге повластице. Занимљиво је да је међу посадницима тврђаве Вишеград регистрован и један хришћанин, по имену Никола, тобџија, који је такође уживао тимар.

У турским пописима и другим документима има доста података који се односе и на питања везана за проучавање историје градске привреде. Они говоре о занатству и трговини, али и о аграрном карактеру те привреде коју је град, одвајајући се од села, још дуго задржавао. Њиве, баште, воћњаци, виногради, ливаде и друге земљишне парцеле у рукама једног дијела градског становништва то недвосмислено потврђују. Дио грађана бавио се сточарењем. Сви градови области Павловића уживали су широке пореске и друге повластице, нарочито они чије се становништво бавило рударским пословима, што је случај са Оловом.

Села пописана по нахијама Земље Павловића представљала су, као и другдје, далеко најбројнију и најраспрострањенију категорију насеља. Њихов број, као уосталом и број нахија унутар којих су она регистрована, различит је у дефтерима из разних година од средине XV до краја XVII

вијека. У опширном дефтеру Босанског санџака из 1604. године, у нахијама Земље Павловића број поименично регистрованих села кретао се како слиједи: Добрун - 27, Вишеград - 54, Хртар - 24, Бродар - 23, Вратар - 48, Осат - 47, Борач - 177, Студена - 12, Олово - 104 села. Неке нахије из најранијег пописа се више не помињу. Њихова села су припојена сусједним нахијама, гласиначка, на примјер, припала су нахији Борач. Најмања у овом попису је нахија Студена са свега 12 села. У неким ранијим, овдје непоменутиим нахијама, било их је још мање, у једној свега шест села. Просторно највећа, са највећом концентрацијом села и домаћинстава, па и економски најпросперитетнија и најјача била је нахија Борач. Слиједили су је Олово и Вишеград.

Број домаћинстава по нахијама и селима се мењао од пописа до пописа. Изузетно су ријетка села са више од 100 домаћинстава, она од пет до десет кућа су далеко бројнија. Разлога за нестабилну нумеричку константу било је доста. Ратови, напуштање села из разних разлога, бјежаније, епидемије куге и других заразних болести чинили су своје. У пописима се јављају и нека села за која се каже да је све њихово становништво помрло од куге, па су остала пуста. Таква села су насељавањем добивала ново становништво а на искрченим подесним површинама настајала су и нова.

Кретање броја становништва за свако село, нахију и цијелу област Павловића теже је утврдити. То питање не би представљало нерјешив проблем ако би се претходно утврдио просјечан број чланова по домаћинству у годинама пописа, а број домаћинстава је познат. У грађи има елемената и за утврђивање тог просјека, али би оно изискивало посебна и темељитија додатна истраживања.

Друштвена структура сеоског становништва била је сложена. Основну масу сељака чинила је раја - хришћанска и муслиманска. Као посебне групе у тој структури јављају се војнуци, акинџије, дербенџије, ћуприџије, рудари и други. Послије раје, најбројнији и најраспрострањенији друштвени слој чинили су власи. Они су пописани у готово свим дефтерима босанског санџака, који редовно обухватају и Земљу Павловића. Постоје и посебни пописи влаха. Један од таквих занимљивијих пописа је *Нови дефтер влаха Ливе Босна* из

1549. године. Њиме су обухваћена сва влашка насеља и домаћинства од Старог Влаха до Маглаја и даље према западу. Влаха је било веома много у областима Ковачевића и Павловића, највише на простору Праче. Пописани су по цематима, са својим кнезовима, војводама, примићурима и лагаторима. Њихов правни положај регулисан је посебним законима (канунима) и законским прописима. У ове спада и познати посебни *Канун влаха Земље Павловића*, који су Турци преузели из претходног времена. Власи, као слободни сељаци и изразити сточари, представљали су најпокретљивији дио становништва. Појаву и развој њихове организације, с промјенама које су се у њој дешавале, могуће је, према подацима дефтера и друге грађе, пратити до у детаље. У вријеме кад је положај влаха под турском влашћу дошао под удар, они су се томе жестоко одупрли. Услиједила су њихова појачана кретања, напуштање једних крајева и одлазак у друге крајеве.

Етничка и конфесионална структура становништва Земље Павловића била је такође сложена. Турски историјски извори, посебно пописни дефтери, садрже обиље прворазредних података за проучавање тих структура и промјена до којих је у њима долазило. Података о томе има и у неким српским и другим изворима нетурске провенијенције. Ови извори су далеко малобројнији и подацима оскуднији од турских. И једни и други у суштини казују исто, међусобно се допуњавају и нису противрјечни. Подаци о становништву Земље Павловића и ширих простора источне Босне, номенклатури великог дијела његових личних имена, називима за језик и писмо, као и о понечем другом, недвосмислено говоре да то становништво, својом основном масом, припада српском етносу, али да није и исте вјерске и црквене припадности.

Посебно је занимљиво пратити развој вјерских прилика у Земљи Павловића. У дефтерима има података о *крсћјанима, земљи крсћјана, сџарцима и госџима*. Домаћинства неких села пописана су једним дијелом или у цјелини као *крсћјанска*, што значи да нестанком цркве босанске није одмах нестало и сљедбеника њеног учења.

Више података у дефтерима и другим турским документима има о православним црквама, манастирима, поповима и калуђерима. У пописима Земље Павловића редовно се јавља манастир Добрун, а у непосредном сусједству те области још и неколико других, од којих помињемо само Ломницу и Папраћу. Овај посљедњи манастир је регистрован у дефтеру из 1549. године, а оба и у каснијим пописима. Занимљиво је овоме додати да један запис из 1561. године за манастир Папраћу каже да је „у земљи српској”. У пописима се редовно налазе и подаци о цркви и монасима у самом Вишеграду, рјеђе о калуђерима и поповима у пописима села по нахијама Добрун, Вишеград, Осат, Прача, Борач (Рогатица, односно Челеби-Пазар) и понегдје другдје.

У Олову и његовој околини редовно се у дефтерима, понекад и у другим турским изворима, јављају католичке цркве и фратри. То познато велико рударско мјесто, као и неколико околних рударских села, успјешно је чувало и очувало своју католичку већину.

Кад је о конфесионалним промјенама ријеч, посебно је занимљиво пратити појаву и развој дуготрајног процеса исламизације у Земљи Павловића. Пописне књиге и неки други турски извори садрже богату грађу за проучавање разних питања везаних за ту појаву као и за проучавање тог проблема у цјелини. Подаци те грађе показују да је процес исламизације почео успостављањем турске власти, да се у почетку сводио на превјеравање појединаца и мањих група, да од осамдесетих година XV вијека узима маха, а почетком наредног стољећа поприма масовне размјере. Крајем XVI вијека муслимани су већ чинили изразиту већину становништва Земље Павловића. Од тада је процес исламизације јењавао, да би се временом свео на конверзију мањих група и појединаца. Конкретни подаци о превјеравању постоје за сва насеља у којима га је било, као и за свако домаћинство обухваћено конверзијом унутар њих. Нови муслимани су готово редовно пописивани са именима својих очева хришћана. Података да је син муслиман а отац хришћанин има на хиљаде. Примјера ради наводимо: Јусуф син Радивоја, Хасан син Радосава, Хамза син Твртка, Ахмед син Радоње итд. Понекад се име оца хришћанина замјењује изразом *син роба Божјег* (*bin*

Abdullah). Има и података да је отац муслиман, а син хришћанин. Исламизацијом су захваћени сви друштвени слојеви и групе, највећим дијелом раја, мање власи, али и други. Регистровани су случајеви преласка на ислам и синова православних попова. У грађи за историју Земље Павловића има података који указују на етничку и претходну вјерску припадност већине тамошњих конвертита, али би те податке требало темељитије проучити и питање цјеловитије сагледати. Грађа о проблему исламизације намеће и бројна друга питања, као што су: околности у којима се она одвијала, разлози који су је подстицали, субјекти и установе који су је проводили, путеви и начини њеног провођења итд. Поменули бисмо да се, упоредо с исламизацијом, подижу и на њу утичу муслимански вјерски и културни објекти, као што су: џамије, мезциди, текије, мектеби и др. Сви ти и други објекти регистровани су у пописима градова и села Земље Павловића. Поменули бисмо такође да процес исламизације није текао без проблема и да је било отпора ортодоксном исламу, на што указују појава кривовјерја у виду покрета хамзевија и случајеви бјежања муслимана, понекад у сусједне хришћанске земље.

Процес исламизације имао је за резултат крупне промјене с далекосежним посљедицама.

На основу података турске грађе могуће је детаљно пратити развој сеоске привреде у Земљи Павловића. Основне гране те привреде биле су сточарство, земљорадња и сеоско занатство. У неким селима нахија Олово, Борач, Прача и Вишеград јављају се рудници олова и жељеза, па је њихово становништво било ангажовано на рударским пословима. Дефтери садрже податке о свим врстама житарица и других култура, као што су: пшеница, јечам, раж, овас, поврће, воће, конопља, кетен и сл. У нахијама Борач, Вишеград и неким другим били су развијени виноградарство и воћарство. У саставу објеката сеоске привреде на ријекама су пописани млинови и ступе. Занимљиви су и подаци о пчеларству, лову, риболову и другим занимањима. На крају пописа сваког села дати су спецификација свих врста његових производа и у новцу изражени износ сељачких пореских обавеза. Развијено је било и сточарство, којим су се првенствено бавили власи.

О њему најкомплетније податке садрже посебни пописи оваца и друге рогате стоке, за коју је плаћан порез, познат као *овчарина* (*resmî ağnam*).

Своје мјесто у турским пописним и другим књигама нашли су и бројни подаци о комуникацијама и промету. У дефтерима често налазимо биљешке и законске одредбе о путевима, скелама и мостовима на ријекама, њиховој градњи, одржавању, поправљању и чувању. Преко Земље Павловића водили су значајни путеви у разним правцима, па је одржавању и обезбјеђивању тих путева и промета посвећивана посебна брига. На њима су подизани ханови, караван-сараји, поштанске станице (*menzili*) и други објекти. Изграђивана су и сасвим нова насеља, која су била у функцији успјешног и безбједног одвијања промета. Из тих потреба основана је и касаба Гласинац. Донесени су посебни закони за прелазе, скеле и мостове на Дрини, Лиму, Прачи, Дрињачи и другим ријекама на којима је наплаћивана царина. Сељаци већег броја села добили су статус дербенџија и мостара са задатком да брину о путевима, објектима на њима и осигурају промет. У пописним дефтерима и другој документацији има толико података о дербенџијама и ћуприџијама да се о њима може написати обимна студија.

Разноврсне бројне податке за историју Земље Павловића од средине XVI до почетка XIX вијека, поред оних у пописним књигама, налазимо и у другим врстама дефтера, вођених у канцеларијама централне власти. У значајније од њих спадају: *Mühimme Defteri*, *Ahkâm Defteri* и *Maliye Defteri*, из разних година назначеног раздобља. То је вријеме стагнације, потом све дубље кризе османско-турског друштва и државе. Општа криза није мимоишла ни простор Земље Павловића. Подаци који се односе на ту област говоре да се и у њој заоштравају друштвене и све друге супротности. Положај становништва се погоршавао, а незаконити поступци и насиља органа власти и судства су се повећавали. Растао је и отпор насиљу, изражен кроз пораст одметништва и хајдучије. Документи говоре о размаху хајдучије у Земљи Павловића, нарочито на подручју Романије. Они су пуни података о узурпирању, простом отимању и присвајању земљишних посједа, продубљивању супротности и на селу и у граду, из-

међу тих насеља, између муслимана и немуслимана, унутар заједница једних и других. Неки од протокола централне власти пуни су жалби на појаву безакоња и зулума, као и наредби да се те појаве сузбију. Мјере централне власти да обезбиједе ред и мир остајале су без резултата. За ратова у XVII и XVIII вијеку хришћанска раја из Земље Павловића напуштала је своја села и масовно бјежала на разне стране, највише у Србију. По њиховом престанку и извјесном нормализовању ситуације, на тражење власти, враћала се поново у мјеста из којих је одбјегла, а насељавано је и друго становништво, највише из Херцеговине и Црне Горе, у крајеве у које се одбјегло становништво није враћало. Турска грађа нуди обиље података о демографским кретањима, везаним за историју Земље Павловића, али и за низ других важних питања која ми овдје и не помињемо.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

а) Извори:

Турски опширни и сумарни пописни дефтери Босанског санџака из 1468/9, 1485, 1489, 1516, 1528-30, 1540/41, 1549, 1563, 1604. и 1623. године; пописни дефтер кадилука Рогатица из 1672. Оригинили тих дефтера налазе се у архивима Истанбула и Анкаре, а копије, сем последњег, у посједу аутора.

Cizye Defteri, Ağnam Defteri, Mühimme Defteri, Ahkâm-uşikâyet Defteri, Maliye Defteri, Ruz-Namçe Defteri и *Der Dest Defteri*. Оригинили у Архиву Предсједништва владе (ВВА) у Истанбулу. Дио копија, исписи и дјелимични преводи у посједу аутора.

Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, Sv. I/1, I/2, II i III, Sarajevo, 2000.

Todorov, N. - Velkov, A., *Situation démographique de la Péninsule balkanique (fin du XVes. début du XVIes.)*, Sofia, 1988.

Miklosich, Fr., *Monumenta Serbica*, Viennae, 1858.

Truhelka, Ć., *Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive*, GZM, Sarajevo 1911.

Стојановић, Љ., *Сѣари срѣски записи и наѣписи*, I, Београд, 1902.

Aličić, A., *Poimenični popis Sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985.

Šabanović, H., *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo, 1964.

Šabanović, H., *Popis kadiluka u Europskoj Turskoj od Mostarca Abdullaha Hurremovića*, Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, godina LIV. - 1942, Sarajevo, 1943.

Скарић, В., *Попис босанских сѣахија из 1123 (1711) године*, Изабрана дјела, Књига III, Сарајево, 1985.

Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovачки, Zvorniчки, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak, Sarajevo, 1957.

Kuripešić, B., *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo, 1950.

б) Литература:

Šabanović, H., *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1950.

Šabanović, H., *Početak turske vladavine u Bosni*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina VII, Sarajevo 1956, 37-51.

Šabanović, H., *Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI. stoljeća*. Sarajevo, 1961.

Šabanović, H., *Bosansko krajište*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, IX, 1956, Sarajevo, 177-220

Handžić, A., *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXVI/1976, Sarajevo, 1978, 7-42.

Handžić, A., *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Sv. XXV, 1975, Sarajevo, 1977, 133-169.

Handžić, A., *O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XVI-XVII, Sarajevo, 1970, 5-48.

Kupusović, A., *Širenje islama u vilajetu Pavli*, Prilozi za orijentalnu filologiju, 41, Sarajevo, 1991, 113-153

Kupusović, A., *Muslimanska imena u opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju, 40/1990, Sarajevo, 1990, 267-308.

Hadžibegić, H., *Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Sv.VIII-IX, 1958-9, Sarajevo, 1960, 63-109.

Vasić, M., *Die türkischen Konskriptionsbücher als Quellen für die Geschichte Bosniens und der Herzegowina im 15. und 16. Jahrhundert*, Varia Turcica IVth, Comité international d'études pré-Ottomanes et Ottomanes, VIth Symposium Cambridge, July, 1984, Istanbul-Paris-Leiden, 1987, 105-114.

Vasić M., *Socijalna struktura jugoslovenskih zemalja pod osmanskom vlašću do kraja XVII vijeka*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 1980, 53-73.

Mazalić, Đ., *Starine u Dobrunu*, Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, Godina LIII.-1941, 101-124.

Vasić, M., *Islamizacija u jugoslovenskim zemljama*, Prilozi za orijentalnu filologiju, 41, Sarajevo, 1991, 425-441.

Filipović, M., *Glasinac. Antropogeografsko-etnološka rasprava*, Beograd, 2000, 1-288.

Прилог бр. 1: Попис посаде и тимара тврђаве Борач (Сумарни босански дефтер, №-076, из 1468/69.год., копије - 216/127, 216/128 и 216/129)

С.УМАРНИ БОС.ТД №-076
из 1468/69.год.

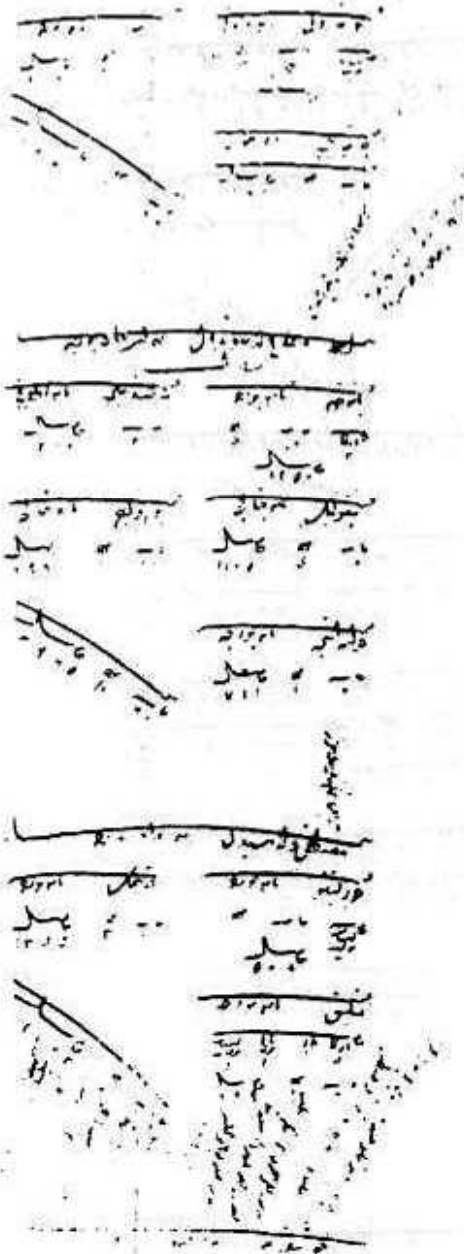
216/127

КАЛА БОРАЧ
ولاية بورچ

The image shows a handwritten manuscript page, likely a copy of a Bosnian defter. It features several tables of text, possibly lists of names and numbers, and a map of a fortification (Borac). The text is written in a cursive script, likely Bosnian or Ottoman Turkish. The page is numbered 216/127 and includes the title 'С.УМАРНИ БОС.ТД №-076 из 1468/69.год.' and the location 'КАЛА БОРАЧ' (Fortification of Borac) with its Ottoman name 'ولاية بورچ'. The map shows a complex of structures, possibly a castle or a fortified settlement, with various rooms and courtyards. The text is arranged in columns and rows, with some lines underlined. There are also some larger, more decorative elements, possibly representing specific buildings or areas within the fortification.

276/128

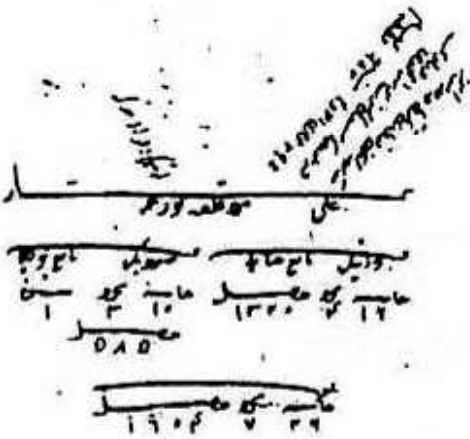
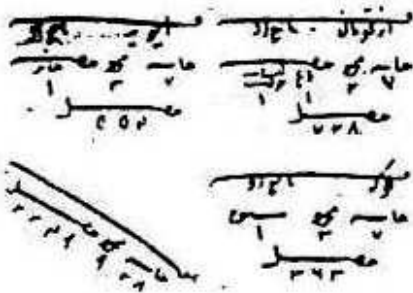
☺

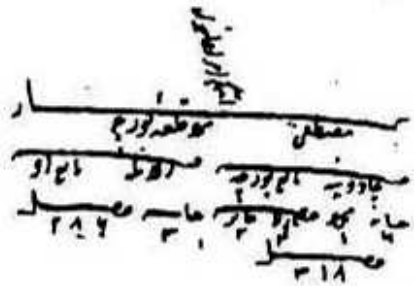
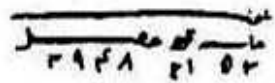
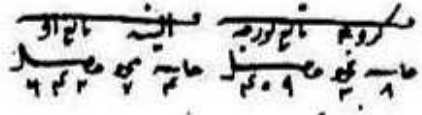
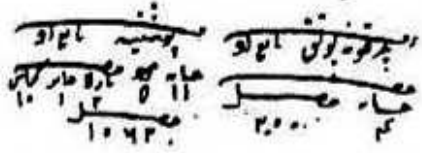
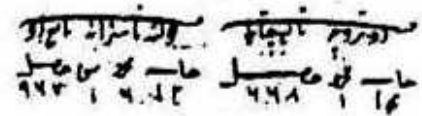
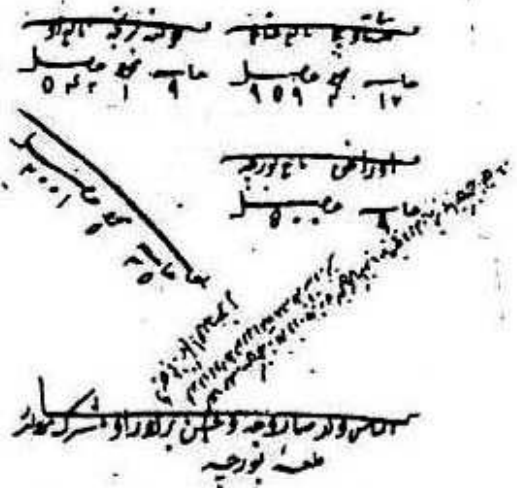
52500

T. JANIPAH
163000

216/129

Земља Павловића
 Општина Београд
 Кад. лист 1:1000
 Лист 129
 Број 216

Прилог бр.2: Посада тврђаве Вишеград и њени тимари
(Сумарни попис Босанског санџака, N° -18, из 1485.год.,
копије - 101 и 102)

101

ВИШЕГРАД

مسلما نام دبتولو

مزارباز دره در قلمه کرد

در سنه و در سنه در سنه در سنه نام دبتولو

نام دبتولو

مسلما نام دبتولو

مزارباز دره در قلمه کرد

در سنه و در سنه در سنه در سنه نام دبتولو

نام دبتولو

مسلما نام دبتولو

مزارباز دره در قلمه کرد

در سنه و در سنه در سنه در سنه نام دبتولو

نام دبتولو

مسلما نام دبتولو

مزارباز دره در قلمه کرد

در سنه و در سنه در سنه در سنه نام دبتولو

نام دبتولو

مسلما نام دبتولو

مزارباز دره در قلمه کرد

در سنه و در سنه در سنه در سنه نام دبتولو

نام دبتولو

مسلما نام دبتولو

مزارباز دره در قلمه کرد

در سنه و در سنه در سنه در سنه نام دبتولو

نام دبتولو

102

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

کھنڈر دھارا لکھنؤ دھارا

Прилог бр. 3: Посада тврђаве Добрун и њени тимари
 (Сумарни попис Босанског санџака, №-18, из 1485.год.,
 копије 103 и 104)

تیماری دولت و اسبیت و درویش و سایر دولت در قلعہ کورہ
 درویش نامی ۱۰۰
 اسبیت نامی ۱۰۰
 دولت نامی ۱۰۰
 کورہ ۱۰۰

تیماری دولت و اسبیت و درویش و سایر دولت در قلعہ کورہ
 درویش نامی ۱۰۰
 اسبیت نامی ۱۰۰
 دولت نامی ۱۰۰
 کورہ ۱۰۰

تیماری دولت و اسبیت و درویش و سایر دولت در قلعہ کورہ
 درویش نامی ۱۰۰
 اسبیت نامی ۱۰۰
 دولت نامی ۱۰۰
 کورہ ۱۰۰

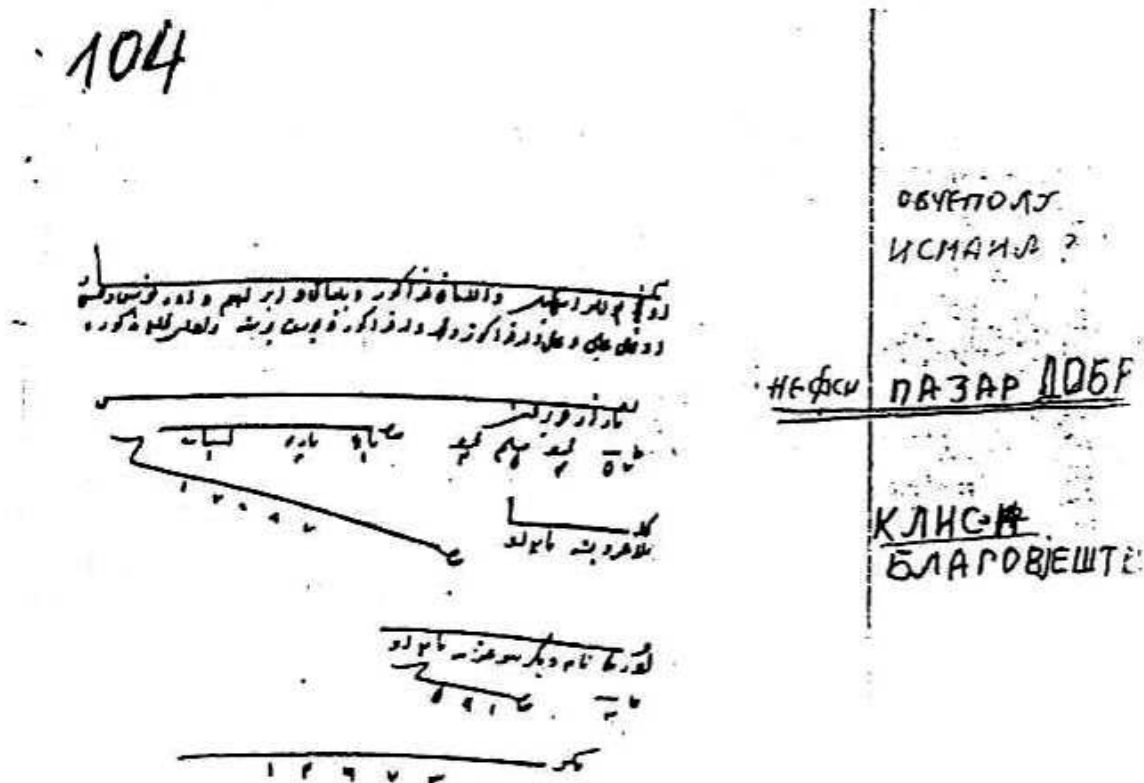
103 DOBRUN

تیماری دولت و اسبیت و درویش و سایر دولت در قلعہ کورہ
 درویش نامی ۱۰۰
 اسبیت نامی ۱۰۰
 دولت نامی ۱۰۰
 کورہ ۱۰۰

KRAM

تیماری دولت و اسبیت و درویش و سایر دولت در قلعہ کورہ
 درویش نامی ۱۰۰
 اسبیت نامی ۱۰۰
 دولت نامی ۱۰۰
 کورہ ۱۰۰

تیماری دولت و اسبیت و درویش و سایر دولت در قلعہ کورہ
 درویش نامی ۱۰۰
 اسبیت نامی ۱۰۰
 دولت نامی ۱۰۰
 کورہ ۱۰۰

MILAN VASIĆ

THE LAND OF PAVLOVIĆ'S IN THE LIGHT OF TURKISH SOURCES

(Summary)

The contribution under the above mentioned title has been dedicated to the history of the land of Pavlović's from the middle of XV until the middle of XVIII century. It has been based on the rich information gathered from the census books of that region, dated from 1468/9, 1485, 1489, 1516, 1528/30, 1540/41, 1549, 1563, 1604 and 1623, as well as on the information from the other census books and protocols made by the central government from that and later period of time. This article has been dedicated to the establishment of the Turkish administrative, juridical and military rule in the land of Pavlović's, keeping of that name from the previous period, space of the territory, population, its ethnic, confessional and social structure, changes in those structures, establishment of the timar organization, settlement net and types of settlement, economical and cultural life and development. The article has also been dedicated to the whole range of other questions and problems related to the history of the land of Pavlović's in the studied period of time.